

Ն Ս Մ Ա Կ Խ Մ Բ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Ե Ա Ն

Պատասխան իմ քննադատին)

Ռուս-հայ բառարանների նկատմամբ պ. Ստ. Մալխասեանը յայտնի է իբրեւ խիստ քննադատ։ Ասածիս ապացոյց են հետեւեալ փաստերը։ Երկու տարի առաջ լոյս տեսաւ Գուրիդոն Լուսինեանի Ֆրանս-հայ բառարանը, որ իր նախորդի, Նորայր Բիւզանդացու բառարանի համեմատութեամբ յետադիմութիւն եւ։ Բայց պ. Ստ. Մալխասեանը այդ բառարանը քննադատեց հանգիստ, նոյն-իսկ համակրական տոնով **), իբայց հիմա տեսէք, թէ նոյն պ. Ստ. Մալխասեան ինչ զարհուրեի դատաւիճիւ է կարգացել խեղճ Արիստոտէլ Յովհաննիսեանի բառարանի գլխին. «Ի՞նչքա այս բառարանը (խօսքը, ի հարկէ, պ. Արիստոտէլ Յովհաննիսեանի բառարանի մասին է, որ լոյս տեսաւ 1888 թ.) գտնոււմ ենք խիստ պակասաւոր, ժամանակի պահանջներին չը համապատասխանող, վատ, ուրեմն և վնասակար մի շարադրութիւն, որի երեւան գալը ամօթ պէտք է համարուի ինչպէս մեր գրականութեան, նոյնպէս և հասարակութեան համար, որ կարող է այդպիսի գրութեք իր մէջ հանգուրժել... Եթէ պ. Յովհաննիսեանի հրատարակած գիրքը կամենանք բառարան կամ բառ գրքոյկ կոչել՝ այս բառարանը ամօթ և նախատինք կը լինի ոչ միայն պ. հեղինակի անուան, այլ և բոլոր այն ժողովրդին, որի մէջ և համար որ տպագրուել է. այս բառարանը բազմատեսակ թերութիւններով և աններելի սխալներով լի լինելով՝ մեծամեծ վնասներ կարող է բերել ան-

*) Տպագրոււմ ենք այս լոյրումը, լարդելով *audiatur et altera pars* սկզբունքը։

**) Տես «Մուրճ» 1901 թ.

հրմուտներին (համալսներին և աշակերտներին), ուստի և խըստիւ պէտք է արգելուի նրա գործածութիւնն ուսումնարաններում *)»:

Այսօր քննադատելով մեր կազմած ուսու-հայ լիակատար բառարանը, պ. Ստ. Մալխասեան ասում է. «Եթէ համեմատելու լինե՞ք այս բառարանը իր նախորդների, Երեցիփոխեանի և Ա. Յովհաննիսեանի բառարանների հետ՝ սա նրանցից բարձր է, այն էլ մի քանի ասի՜ման բարձր. նրանք խիստ պակասաւոր գործեր են եղել, բացասական յատկութիւններով լիքը. այն-ինչ սա անպայման ունի մի քանի դրական կողմեր, իսկ պակասութիւններն էլ այն աստիճան խոշոր չեն՝ ինչպէս նրանց մէջ»:

Պ. Մալխասեանը իր խօսքը մասնաւորելով, գտնում է մեր բառարանի «ոտւերէնի մասը» յաջողուած: «Ընթերցողը—գրում է պ. Մալխասեանը, ամենայն վստահութեամբ կարող է զիմել բառարանի այս մասին, ուր կը գտնէ շատ օգտակար, բաւական մանրամասն, և որ գլխաւոր է՝ համարեա անսխալ չուցումներ որն է ուտերէն բառի ուղղագրութեան, չեղտագրութեան, քերականական ձևերի եւ այլն մասին»:

Բայց և այնպէս պ. Ստ. Մալխասեան այս մասի վերաբերմամբ մի քանի նկատողութիւններ է անում, որ մենք ուղիղ չենք գտնում: «Բազմաթիւ հնացած բառեր» և «գաւառաբանութիւններ» չը կան մեր բառարանում: «Барабанная шкура»-ն ոչ թէ «մի յետ ընկած գաւառում միայն», այլ ուս պրական լեզուի մէջ խիստ գործածական դարձուածք է, մինչև անգամ հայերէն էլ թարգմանուած է, այն էլ սխալ թարգմանուած: Լ. Տօլստոյի հռչակաւոր «Воскресенье» վէպում կարգում ենք. «шкура барабанная! Чего гогочетъ!». պ. Տ. Յովհաննիսեան, այդ վէպի թարգմանիչը, բառացի թարգմանում է. «ինչ ես ձայնըդ գլուխդ գցել», քմբուկի կաւի» («Յարութիւն», եր. 127): Արդ՝ քմբուկի կաւի հայերէն հայհոյանք չը կայ. «барабанная шкура» նշանակում է փուչ, յիմար կին, ինչպէս մենք մեր բառարանում բացատրել ենք:

Մեր արած կրճատումը տեղ խնայելու համար անհրաժեշտ էր: Փորձը ցոյց է տալիս, որ ընթերցողը հէնց առաջին ժամին գլխի է ընկնում, թէ բանն ինչո՞ւմ է: Այդ կրճատումը (ор. До||бава;—бавить;—бавление;—бавливать;—бавокъ) մենք արել ենք միմիայն տեղ խնայելու համար, ամենեւին ուշադրութիւն չը դարձնելով բառի լեզուաբանական և քերականական կողմերի

*) «Արաբ» 1899, գիրք Ա. յունիս, եր. 142 և 160:

վրայ: Չէ որ իւրարանջիւր բառ ասանձին աստղաբանութեւն երա-
ցարութեւն է: Բայց շեշտադրութեան կանոնները մեծ ճշտու-
թեամբ պահպանուած են (օր. տես բառարան, եր. 53 ր. Бут-
ва; եր. 193 Вышивальщица и Вышивальница; եր. 208 ր. Гер-
бикъ. гербовый; եր. 266 ա. диалектикъ... диалектъ և այլն):
Յամենայն դէպս պ. Ստ. Մալխասեանի առաջարկութիւնը այլ
կերպ վերոյիշեալ բառը բաժանելու, այն է. Добавѣ, Добавѣе-
ніе... կոպիտ սխալ է տողադարձութեան կանոնների դէմ (см.
Гротъ, Правонаписание, стр. 98, изд. 13-ое). Մենք բոլորովին
ուզիղ ենք վարուել, Акклиматизация բառը «գերմանական բառ
մերտելով»: Բառի արմատի մասին մեր կազմած ոչ-լիքուսիկա-
կան բառարանում խօսք չէ կարող լինել, այլ լոկ նրա պատմա-
կան ծագման մասին: Արդ, Акклиматизация բառի գաղափարը
հենքին անծանօթ էր. այդ բառը ծնունդ է առել Գերմանիա-
յում և արդի եւրոպական կեանքի բարդութիւններից մէկի ար-
տայայտութիւնն է: Ռուսները այդ բառը վերցրել են գերմա-
նացիներից և ոչ թէ յոյներից: Ծիշտ այսպէս էլ վարուում է
երեւելի Գրօտն իր ուղղագրութեան մէջ: Մենք խնդրում ենք
պ. Մալխասեանին բանալ Mayers Kons. Let. Amphora բառը,
որի առաջ կը գտնէ «lat» ցուցումը:

Պ. Ստ. Մալխասեանի նկատողութիւնների ամբողջ թափն
ընկնում է մեր բառարանի երկրորդ, «հայերէնի մասին» վրայ:
Պ. Ստ. Մալխ. մեզ վերագրում է մի չարք sumասխալներ,
որոնք մեծագոյն մասամբ տպագրական սխալներ են. գեղչ ևս
եւս գրում եմ չ-ով, ինչպէս և պ. Ստ. Մալխասեանը (տես բա-
ռարան Вычетный... գեղչած. Вычетъ գեղչ, գեղչում. Вычита-
ніе... գեղչելը... գեղչել, գեղչուել. Дисконтерт... գեղչող...
մուրհակագեղչութիւն, մուրհակի գեղչումը... մուրհակը գեղչել
կամ գեղչելու տալ... գեղչով գնել... մուրհակագեղչի... մուր-
հակագեղչ, այն գեղչը և այլն): Հրահանգ բառը մենք նոյնպէս
գրում ենք գ-ով, ինչպէս և պ. Ստ. Մալխասեանը (տես բա-
ռարան եր. 265 Диспозиция... գրաւոր հրահանգ... հրահանգ.
եր. 172 Вымуштровать... հրահանգել, եր. 263 дидактика... հրա-
հանգախօսութիւն, — գախօսական, — գախօս... հրահանգիչ. եր.
265 Дисциплинировать-ն... հրահանգել): Չարաչար սխալում
է պ. Ստ. Մալխասեան, թէ չէ կարելի գրել յանկերդ: Կայ
յանգեմ և յանկեմ, յանգիմ, և յանկիմ, (տես. Առձեռն բառարան
եր. 581—82). ուրեմն կայ և յանգերդ և յանկերդ, ինձ և ինձ
հետ, ինչպէս լիայոյս եմ, ընթերցողներին մնում է — զարմանալ պ.
Ստ. Մալխասեանի վրայ, որ նա կարծում է, թէ հրահանգ բա-

որ ուղղագրութիւնը ինձ անձանօթ է՝ Ընդունում եմ պ. Ստ. Մալխասեանի ստուգաբանութիւնը ներգոյական բառի մասին ինչպէս և ժպիրն և խոչընդոտ բառերի ուղղագրութիւնը, Բայց պ. Ստ. Մալխասեանն էլ չարաչար սխալուում է, կարծելով, թէ գերեզմանոյ սխալ է և պէտք է գրել գերեզմանոյ *), Չարաչար սխալուում է պ. Ստ. Մալխասեան, թէ «գրեթէ» սխալ է. անխտիր գրում են և գրեթէ և գրեթէ (տես Առձեռն բառարան գրեմ բայի տակ, Վենետիկ, ք. տրպ), Անխտիր գրում են ամէն և ամէն, ամէնախոնարհ և ամէնախոնարհ, ամէնակարող և ամէնակարող: Չարաչար սխալուում է պ. Ստ. Մալխասեան, թէ «անհարազատ և սխալ» են յատկիլ, կայսրազն, սայթոն, սայթքել, գարնանացնել, քծնուել, լինիլ ընկնիլ ձեւերը և պէտք է գրել յատկիլ, կայսերազն և այլն: Պ. Ստ. Մալխասեան իր յօդուածում, եր. 198-99 գրում է. «պէտք է դիմե... պէտք է խորհրդակցի, պէտք է մտածե, աշխատի, պէտք է հնարե...»:

*) Նոց վերջադրով բառեր կան, որոնք կամ առարկաների տեղն են ցոյց տալիս և կամ քանակութիւնը, օր. յարդ-աւ-նոց, ուսուցչ-աւ-նոց, անասն-աւ-նոց, հաւ-աւ-նոց, զժ-աւ-նոց. և հնդ-աւ-նոց, ութ-աւ-նոց պուղ-աւ-նոց և այլն: Ինչպէս երևում է, պ. Ստ. Մալխասեան նոց վերջադիրն անզեղչելի է համարում, մինչդեռ այս վերջադիրն երբեմն սղուելով դառնում է ոց, օր. մատն-աւ-նոց=մատն-ոց=մատնոց, կութ ոց=կութ-ոց (առակարար քթոց), հեծան-աւ-նոց=հեծան-ոց (հորսելի), կանաւ-ի-աւ-նոց=կանաւ-ոց=կանանոց և այլն: Իսկ պ. Ստ. Մալխասեանը մեր բառարանից առաջ բերած բառը, ինչպէս երևում է, այսպէս է ստուգաբանում. գերեզման-աւ-նոց=գերեզման-նոց=գերեզմանոց, Սակայն այս սղումը զաւտական է, իսկ զրական լեզուի մէջ զործածական է գերեզմանոց ձեւը (տես' օր. պ. Նորայր Բիզանդացու Ֆրանսերէնից հաշերէն բառարանում Cimetière բառը, որի դիմաց դրած է գերեզմանոց): Առհասարակ պ. Ստ. Մալխասեանի նկատողութիւններից երևում է, որ նա խտտապահանջ է և մոռանում է արդի աշխարհաբարի լեզուներով գրութիւնը Մեր բոլոր նոր գրողներն և թարգմանիչներն գրում են աշխարհայեցողութիւն (=աշխարհ+եալել. ուստի և յայտնի չէ, թէ ինչո՞ւ հեն սղում է), ի՞նչ հետ և իմ հետ, բո, նրա վրայ և Բեզ վրայ, հաջել և հաչել, Կ գնամ և Կր գնամ և այլն և այլն: Պ. Ստ. Մալխասեան և մենք շատերս Միխիթարեան հայրերի հետեւողութեամբ գրում ենք. զրաբա՛, աշխարհաբա՛: Բայց ահա՛ թէ այս առթիւ հանդուցեալ լեզուաբան Սարգիս Սարգսեանցն ի՛նչ է ասում. «Աշխարհաբառ Ի-ով գրելը (աշխարհաբա՛, զրաբա՛) ես սխալ եմ համարում. այդ բառը բարդուած է կամ բառ, կամ (բար)բառ բառերի հետ (իբր՝ աշխարհախօս, զրախօս, աշխարհքի լեզու, զրքի լեզու) և արտասանելիս էլ աւելի լսելի է և քան Ի, մինչդեռ աշխարհաբա՛ մակբայ է, ինչպէս զազանաբար, առիւծաբար և այլն, օրինակ՝ զազանաբար վարուել, առիւծաբար յարձակուել—բայց ո՛չ զազանաբար մարդ և այլն» («Մուրճ» 1892 թ. Սպրիլ, եր. 626)⁶: Այս գիտնական պատճառաբանութիւնը այնպէս կտրուկ է, որ ես միայն ընդհանրութեան հնազանդուելով գրում եմ աշխարհաբա՛, զրաբա՛:

Պ. Ստ. Մալխասեանի միայն պարտք է մնում բացատրելու, թէ ինչու պէտք է գրել խորհրդակցիլ և ոչ խորհրդակցել, աշխատիլ և ոչ աշխատել, բայց ցատկել և ոչ ցատկիլ, ընկնիլ և ոչ ընկնիլ և այլն։ Մենք գրում ենք աւիլ և սանդուխտ, որովհետեւ այս բառերը կենդանի ժողովրդի բերանում այսպէս են հնչում և այս ոչ պ. Ստ. Մալխասեան և ոչ էլ մի օւրիշ որ կարող է հերքել։ Յղութիւն և յղանալ բառերն ուրիշ լեզուներում փոխարեքական նշանակութիւն չունին. մինչդեռ հայերէնում նրանց փոխարեքական նշանակութիւնը աւելի գործածական է քան բուն նշանակութիւնը։ Մենք գիտամամբ փոխարեքական նշանակութեամբ գործ ենք ածում յղանալ և յուրիւն (օր. մի միտք յղանալ), իսկ բուն նշանակութեամբ գործ ենք ածում յղիւնալ և յղութիւն ձեւերը։ Խոստովանում ենք, որ այս նորաձեւութիւն է, բայց այս նորաձեւութիւնը նպաստում է լեզուի կանոնաւորութեանը և սխալ չէ։ Չէ որ արի ածականից կազմուել է նոյն ձեւով արիութիւն գոյականը, այսպէս և գոլորշի, գոլորշիանալ, կղզի, կղզիանալ և այլն։ Կարին (ատամ), պղպնակ, յարդում բառերը սխալ են ստացած (պէտք է կարդալ կտրիշ, պղպշակ և հարբում) և այս ապացուցանել անկարող ենք։ «Беременная յղի կինարմատ, ծննդկան» լոյսորովին ուղիղ ենք թարգմանել։ Սխալում է պ. Ստ. Մալխասեան կարծելով, թէ ծննդկան միայն ծնած, այսինքն ազատւած, երեսոյ բերած կին է նշանակում։ Ծննդկան նաեւ նշանակում է «որ պիտի ծնանի» (տես Առձեռն բառարանում ծննդական բառը), ուրեմն յղի։

Պ. Ստ. Մալխ. մեր բառարանում «օտարոտի և անհասկանալի» բառեր եւս գտել է։ Դոքա են. առանգնակ, առանգնակաւոր, հեց, փաղցրիս, արեքեցի, ծո (յ) լ, լամբուկ, ես գրել եմ. БАЛАХОНЬ ա. (պարսկերէն) առանգնակ (արձակ վերնազգեստ, որ գիւղացին ամառը հագնում է դաշտային աշխատանքների ժամանակ)։ Այս ես արել եմ անճարացած, որովհետեւ БАЛАХОНЬ բառի համար հայերէն գրական բառ չր կայ, մինչդեռ Ղազարի գաւառում գործ է ածւում արանքոհնակ բառը, որ իր իմաստով ճիշտ համապատասխանում է БАЛАХОНЬ բառին։ Բայց չեմ զլացել արանքոհնակ գաւառական բառը բացատրել։ Պ. Ստ. Մալխ. իմ «խնջոյք տալ, խնջոյք սաղքել, «մաղարիչ առնել» բաղադրութիւնը համարում է «օտարոտի և տղեղ» և իր կողմից առաջարկում է «ջուրը քաշել, ջրել, ձէթվէթելիք տալ, առնել», որ ինձ նոյնպէս անհասկանալի է, ինչպէս պ. Ստ. Մալխասեանին արանքոհնակ բառը։ Ուրեմն զգուարութիւնը

խնդրի մէջ է, բառարան կազմողը ոչ մի մեղք չունի: Ես ինչ մեղաւոր եմ, որ պ. Ստ. Մալխասեանին հեց, ոգոեցի, արեւ-
բեցի, ծո (յ) լ, յամուկ, քաղցրիս գրական և յաճախ գործածական
բառերը անհասկանալի են *):

«Գոեհկարանութիւն» և «օտարաբանութիւն» եւս պ. Ստ.
Մալխ. գտել է մեր բառարանում: «Միայն 184 երեսում պա-
տահում ենք»—գրում է պ. Ստ. Մալխ.—այս գոեհկարանու-
թիւններին. դալմադալ բարձրացնել. ֆօքակ, ֆօքակել, բօլո՝
ամբողջ երկարութեամբ գետին փռուել, ինչո՞վ պակաս կը լի-
նէր, եթէ ասէինք աղմուկ բարձրացնել, ծեծ, ծեծել կամ բա-
կել... Պ. Ստ. Մալխ. մինչեւ անգամ զլանում է մեր բառա-
րանի երեսները ճշտութեամբ նշանակելու: Եր. 184 միայն գրո-
ւում է. ВЫСТЕГАТЬ (ռամկաբար) ծեծել, քակել, քօթակել, իսկ
պ. Ստ. Մալխասեանի յիշած միւս տեղերը ուրիշ երեսներում
են գտնուում. եր. 84 ОУЯНИТЬ (-НЮ-НЯТЬ) չ. աղմուկ, կոխ,
«զալմադալ» բարձրացնել: Եր. 161 ВЫДРАТЬ-и. (ռամկաբար)
խիստ ծեծել, քակել, «քօթակել», «զխկել»: Եր. 259 дера и.
(ռամկական բառ) ծեծ, գան, քօթակ, զխկոց: (Չը կարողացայ
գտնել միայն այն երեսը, ուր գործ եմ ածել բօլի բառը): Ինչ-
պէս ընթերցողը տեսնում է, պ. Ստ. Մալխասեանի պահանջած
բօլո՞ր բառերը կան, այն էլ առաջ են գրուած: Վերոյիշեալ
ոսերէն բառեր իրանք ռամկական բառեր են, իսկ հայերէն
ռամկական բառերը, ինչպէս բառարանիս համառօտութիւնների
ցուցակում յայտնել եմ, չակերտների մէջ են գրած: Ես դար-
ձեալ չեմ հասկանում, թէ էլ ինչ կարող էի անել որ պ. Ստ.
Մալխասեան գոհ մնար: Եւ զարմանալին այն է, որ «գոեհկա-
կան» բառերի սխերիմ թշնամի պ. Ստ. Մ. քիչ յետոյ իր յօ-
դուածում (եր. 199) գործ է ածում գլխից ռադ աճել դար-
ձուածքը: Գրական բառերից յետոյ ռամկական և ժողովրդական
բառերի գործածութիւնը մեր բառարանում և այն լաւ կողմն
ունի, որ մեր ընթերցողներից մի լաւ կոնտինգէնտ, դուրս գա-
լով ժողովրդի միջից, մտնելով պետական վարժարան և ապա
համալսարան, յաճախ անձանօթ է մնում հայ գրական լե-
զուին: Սոցա ժողովրդական և ռամկական բառերն աւելի հաս-
կանալի են, քան գրական բառերը: Թող չը զարհուրի պ. Ստ.

*) Հեց բառը ես գործ եմ ածել միմիայն անուի շրջանակի նշա-
նակութեամբ: Պ. Ստ. Մալխ. ցոյց չէ տուել այն տեղը, ուր ես հղուցալի
նշանակութեամբ եւս իբր թէ գործ եմ ածել: «Շուշանի գետեզը», որ
գրաբարագէտ պ. Ստ. Մալխ. կարդացել է «ի գետեզի» եւ բառացի
վերցրել եւ հայր Մէնէվիշեանեց (տ. Բուսաբանութիւն, եր. 54):

Մ. այդպիսի բառերից, Ռամկական, ժողովրդական և գաւառական բառեր գործ են ածում մեր բոլոր նոր գրողներն և թարգմանիչները 9. Ստ. Մալխասեանից ոչ պակաս հմուտ լեզուաբան, հանգուցեալ Ս. Սարգսեան, իր պանդխտի գրախօսութեան մէջ, որ գրել է պ. Եւդուբեանի բարարանի առթիւ, կատարում է պ. Եւդուբեանին, որ նա «մը չարք թրքական բառերի, որոնք անգանայի կերպով մտել են մեր նոր լեզուի մէջ», չէ զետեղել իր բարարանում Այդ բառերն են. ղօչաղ, եօլա (գնալ, տանել), ախր, դարդ, հէշ, հեֆար և այլն *):

9. Ստ. Մալխասեան մեզ մեղադրում է, որ մենք ասել ենք որս եկեղեցու ռաւօլ և ոչ հեռուաւմ ինչպէս երևում է, պ. Ստ. Մալխասեանը թիւո հասկացողութիւն ունի որս եկեղեցու ռաւօլի մասին: Եկեղեցական պատմութեան մէջ յիշում հերձուածողները լոկ կրօնական միութիւններ էին, կրօնական ձգտումներով: Բոլորովին ուրիշ, սօցիալական ձգտումներ ունի որս եկեղեցու ռաւօլը: Ահա այդ նրբութիւնը, (նրբանքը) պահպանելու համար է, որ ես գործ եմ ածել ռաւօլի Կատարեալ մոլորութիւն է, ասել թէ հերձուած բառը պատմական ցամաքութեամբ ճիշտ համապատասխանում է որս եկեղեցական բառին: Եկեղեցական պատմութեան որ չըջանում է պ. Ստ. Մալխասեանը կարդացել 13 միլիոն հերձուածողներ...

Սխալ է և այն բացատրութիւնը, որ պ. Ստ. Մալխասեանը տալիս է всемогущественный և всемогущий ածականներին: 9. Ստ. Մ. всемогущий ածականի դիմաց ակադէմիական բարարանում օրինակներ է գտել Աստու մասին իսկ всемогущественный-ի դիմաց չէ գտել և դրանից խարուած ասում է. «всемогущественный բառը կարելի է գործ ածել և՛ մարդկանց համար, իսկ всемогущий միայն Աստու համար»: Գրօտի նման լինգուիստ-լեզուաբանը գրում է. «всемогущественный=всесильный, всемогущий» և «всемогущий=... всеисильный»: Բայց մենք ուրիշ օրինակ ես բերենք, մենք խնդրում ենք պ. Ստ. Մալխասեանին բացել Грубе, Исторические Очерки, стр. 412, 10-изд. 6-ое 1897 г. և կարգաւ հետեւեալ տողը. всемогущий Наполеонъ стоялъ на недосигаемой высотѣ.

9. Ստ. Մալխասեանը իր քննադատութեան մէջ առհասարակ խիստ համարձակ և անղգոյշ է. կարդալով մեր բարարանում «раздѣльный актъ имѣнію»-ի բացատրութիւնը, պ. Ստ. Մալխ. բացականչում է «ծայրէ ծայր սխալ և բաղմաթիւ թիւրիմացութիւնների տեղիք տուող բացատրութիւն»: Եւ կտա-

*) Մարձ 1892 թ. № 2, Կր. 299:

կազիր թարգմանելով աչքի առաջ եմ ունեցել Տուրգենևիկի «Степной король Лиръ», гл. XII.

Բժականություն է variация բառի թարգմանությունը «խոշոր սխալ» հրատարակելու Իսկ տարբերություն կայ փոփոխություն (այս մեր բացատրությունն է) և «զարդադրուն զանգանակեպուրեան» (այս պ. Ստ. Մալխասեանի բացատրությունն է) մէջ, այդ մենք այժմ ևս չենք հասկանում։ Միակ «խոշոր սխալը», որ պ. Ստ. Մալխ. մեր բառարանում գտել է, այդ այն է, որ մենք торгъ բառը փոխանակ առուտորի, ածուրդ ենք թարգմանել։ Բայց թող պ. Ստ. Մալխասեան իրան անսխալական չը համարէ։ Օրինակ, պ. Ստ. Մալխասեան պ. Աբ. Յովհաննիսեանի բառարանը քննադատելիս НАМЫЛИТЬ КОМУ ГОЛОВУ նախադասությունը թարգմանում է. «մէկի գլուխն օճառել,— մէկի գլուխը իւղ քսել» *)։

Պ. Ստ. Մալխասեանը մեր բառարանում սխալ է համարում նաև АЖУРНЫЙ բառի թարգմանությունը։ Նա բացականչում է. «Եթէ պատահենք ուսերէն, օրինակ, այսպիսի մի խօսքի—серебряный, ажурный, подвѣтчикъ— ինչպէս պէտք է թարգմանենք.— արծաթէ՛, ծակծկուած, ծակոտէն, ցանցակերպ, նօսր, թափանցիկ աշտանակ», Պրն. Ստ. Մալխասեանի հարցումը միանգամայն իրաւացի կը լինէր, եթէ ես միմոսների և ծաղրածուների համար լինէի բառարան կազմած... Ահաւասիկ պ. Ստ. Մալխասեանի առաջարկած նախադասությունն կոկիկ հայերէն թարգմանությունը հէնց մեր բառարանի բառերով. «արծաթէ աշտանակ ցանցակերպ դրուագով (կամ նաշխով)»։ АЖУРНЫЙ ածականի ստուգաբանությունը շատ պարզ է. à jour (jour լոյսի նշանակութեամբ) և մեր թարգմանությունը բոլորովին ճիշտ է։ Գերմանացին էլ ուրիշ կերպ չէ թարգմանել։ Պալլոսկու բառարանում (Русско-немецкій словарь, Рига 1900 г.) վերև յիշած բառը թարգմանուած է. «durchsichtig, durchbrochen»։ Այս բառերը ճիշտ համապատասխանում են մեր թարգմանության «ցանցակերպ, ծակոտէն, նօսր» բառերին, որովհետևle durchsichtig բառացի նշանակում է թափանցիկ, բայց գործուածքների մասին կիրառուելով նշանակում է ցանցակերպ, վանդակակերպ, fouré։

Պ. Ստ. Մալխասեանի նկատողությունը варенець բառի

*) Տե՛ս «Արաբ» 1899, գիրք Ա. լուրիս, էր. 143։ НАМЫЛИТЬ կամ ВЗМЫЛИТЬ КОМУ ГОЛОВУ նշանակում է. «մէկին լանդիմանել, շշարեւել, ներկել, Իսկ մէկի գլխին եղ քսել, մէկի գլուխը եղև բոլորովին ուրիշ բան է նշանակում։

նկատմամբ կարող է ուղիղ լինել: Մեզ զգործնական մարդ ժամանակակից ոգով անուանող պ. Ստ. Մալխ. վերջին տարիներս ինքը հայկաբանութիւնից անցել է կաթնատնտեսութեան, ուստի և նա կարող է варенець բառի ճիշտ նշանակութիւնը գիտենալ: Բայց և այնպէս պէտք է ասենք, որ варенець-ը նոյնքան տարբերոււմ է «ամեն մի հայի ծանօթ մածնից», որքան և простокваша-ն: Հային ծանօթ մածունը ուսար անուանոււմ է кислое молоко, ուրիշ ոչինչ:

Պ. Ստ. Մալխասեանը նոյնպէս պահանջոււմ է, որ մենք ամեն մի ուսեւոյն և օտարազգի բառ անպատճառ հայերէն թարգմանենք, իսկ ճարահատեալ դէպքում օտարազգի բառը դնենք և մեզ մատնացոյց է անոււմ պ. Նորայր Բիւզանդացի և հայր Քաջունի բառարանագիրներին: Սակայն այս հեղինակները պ. Ստ. Մալխասեանի համար անսխալական են, բայց ոչ մեզ համար: Իրաւ, այս հեղինակները ճիշդ են թափել ամեն մի բառ հայադէպ, բայց դրա հետեանքն եղել է իրանց բառարանները մի չարք չինձու բառերով լցնելը, որ մեզ երբէք հաճիյի չէ կարող լինել: Մենք չենք հաւատում, որ բառարանագիրը կարող է լեզու սեղծել և որ բառարանը յաւիտեական բան է: Ո՛չ, այդ մոլորութիւն է, լեզու կազմողը ժողովուրդն և նրա գրականական աշխարհն է, բառարանը ժամանակաւոր բան է: Պ. Ն. Բիւզանդացու բառարանի հրատարակութիւնից մինչև այսօր անցած ժամանակամիջոցում հայ ժողովուրդը և գրականութիւնը գտել, հնարել են բազմաթիւ հիանալի հայերէն բառեր և զարձուածքներ, որոնց մօտ պ. Նորայրի չինձու բառերը ոչինչ են: Հէնց վեր առնենք պ. Ստ. Մալխասեանի յիշած ГЕОМЪ բառը: Այդ բառը պ. Ն. Բիւզանդացին թարգմանել է «հոգապայ»։ Վերջին բառն ամենեւին չէ համապատասխանում ГЕОМЪ բառին, ուստի և ես այսպիսի բառեր չէի կարող ընդօրինակել վերեւ յիշուած հեղինակից: Ամեն մի բառի դէմ անպատճառ մի հայերէն բառ դնելը ունի և այն վնասը, որ դրանով բառարանագիրը թարգմանիչներին ոչ միայն յաճախ թիրիմացութիւնների մէջ է գցում, այլ և կաշկանդում է նրանց մտքի թռիչքները, նրանց առաջ քար է գցում և թոյլ չի տալիս նրանց ազատ մտածելու և հնարելու:

Պ. Ստ. Մալխասեանը այս առթիւ խօսելով, մեզ յորդորում է օրինակ առնել այս բարեխիղճ բառարանագիրներին, «ամբողջ օրեր միմեկնցնել, գիշերներ լուսացնել, տասնեակ դրերի դիմել մի բառի համար»։ Ինչպէս երեւում է, պ. Ստ. Մալխասեանի ամենեւին հոգսը չէ այն խալտառակ գրութիւնը, որի մէջ այսօր գտնոււմ է ուսանայ հասարակութիւնը: Ահա

երրորդ տարին է, որ աշխարհիս երեսին ծախու ոչ մի առև-
հայ բառարան չը կայ, ընթերցողը այրուելով-փոթոթուելով մի
գրախանութից միւսն է վազում, կրկնակի գին է առաջարկում,
բայց ամեն տեղ մերժում է ստանում: Շատերը բառարանի
ձեռք զարկեցին, յայտարարութիւններ տուին, բայց ոչ ոք այս
հասարակական աղէտին օգնութեան չը հասաւ: Եւ ահա այս
ժամին պ. Ստ. Մալխասեանը այսպիսի պահանջներ է անում:
Դարձեալ պէտք է ասենք, որ մի հեղինակ կարող է իր գործի
վրայ 14 տարի «Թշուառաբիրտն» աշխատանք թափել, իսկ միւ-
սը միայն 8 տարի և նոյն հետեւանքներին հասնել: Հէնց սրան
պարզ ապացոյց է, պ. Նորայր Բիւզանդացու անպայման բարե-
խիղճ և լուրջ բառարանը: Բայց ի՞նչ օգուտ, քանի որ այդ գը-
նահատելի բառարանի էջերը հայ ժողովրդի մասսայի համար
փակ են: Պ. Ն. Բիւզանդացին գրաբարամոլութիւնից կուրա-
ցած կազմել է ֆրանսերէնից գրաբար բառարան, մոռանալով
այն հանգամանքը, որ մենք ունենք աշխարհիկ լեզու, որ իր
բնոյթով և ձկուռութեամբ, անհամեմատ աւելի համապատաս-
խանում է ֆրանսերէնին, քան մեռած գրաբարը: Այն ի՞նչ «վկա-
յութիւններ» են, որ պ. Ն. Բիւզանդացին տաժանելի աշխա-
տանք թափելով գրաբար ձեռագիրներից և դասական մատենա-
գիրներից քաղել և լցրել է իր բառարանը: Այդ քաղուածքները
շատ անգամ բալաստ են բառարանի համար: Աւելացրէք սրան
այդ բառարանի անմատչելի գինը և կը տեսնէք, որ պ. Նորայր
Բիւզանդացու բառարանից հայ ընթերցողների 990/0-ը ոչ մի
օգուտ չունի:

Պ. Ստ. Մալխասեանի պահանջը, թէ մենք մեր բառարա-
նում պէտք է բացատրէինք կենդանաբանական, բուսաբանա-
կան, հանրաբանական և քիմիական բառերը (նրանց «գլխաւոր
յատկութիւնները—այսինքն՝ գիտական դասաւորութիւնը, նկա-
րագրութիւնը, ինչ բանի գործածուելը և այլն)—պահանջում է
պ. Ստ. Մալխասեանը) մեր ծրագրից դուրս է: Եթէ այդ անէ-
ինք, մեր բառարանին կ'աւելանար 100—150 երես, որով և գինը
պիտի ստիպուած բարձրացնէինք (պ. Ստ. Մալխասեանը խոս-
տովանում է, որ մեր նշանակած գինը թանկ չէ): Բացի սրա-
նից կան կենդանիներ, բոյսեր և հանքեր, որոնց պատկերները
անհրաժեշտ պիտի դնէինք նրանց նկարագրութեան տակ, ըն-
թերցողներին լաւ հասկացողութիւն տալու համար, որովհետեւ
այլապէս նրանց ամենաճիշտ նկարագրութիւնից էլ ընթերցող-
ները բան չէին հասկանալ:

Облакать բառը Воскресенье III, 9 ռամիկ գիւղացին
գործ է ածել ինտէլիգէնտ վաստաբանի համար, հետեւաբար

սխալ չէ մեր համառոտութիւնը: Թարգմանական բաների շեղ-
տակութիւնը երբեմն անհրաժեշտ է լինում բառի նշանակու-
թեան երանգները (nuance) ըստ պատկանելոյն անվթար բա-
ցատրելու: Ճիշտ է պ. Ստ. Մտլխասեանի նկատողութիւնը, թէ
вѣроломѣе բառի դէմ հաւատադրուժ բառն աւելորդ է:

Վերջացնում եմ ասելիքս, աւելացնելով, որ ես չափ
գիտեմ, թէ կատարելութիւնը նաեւ բառարան կազմելու գոր-
ծում անհասանելի իդէալ է. ես հաւատացած եմ որ քննադա-
տութիւնը կարող է յայտնի չափով մօտեցնել մեզ այդ իդէա-
լին, եթէ միայն քննադատութիւնը աւելի բազմակողմանի և
անբժախնդիր ոգով տողորուած լինի: Ինչ վերաբերում է «մըր-
ցութեան»... ասպարէզը բաց է:

Յ. ԴԱՂԲԱՇԵԱՆ

Իրֆիւ, 15-ն հոկտ. 1902 թ.